

מלחמת שבעה באוקטובר והמסגרת הקולוניאלית

אורן יפתחאל

מבחינתי הדבר הנכון הוא לכבוש את עזה ולהחזיק בה ולבנות בה התיישבות. כמו בכל ארץ ישראל – אם לא תהיה התיישבות, לא יהיה שם צבא ואז גם לא ביטחון. [...] כנראה העולם לא ייתן לישראל להמית ברעב שני מיליון אזרחים בעזה, למרות שזה אולי צודק. (בצלאל סמוטריץ', שר האוצר והממונה על ההתיישבות במשרד הביטחון, ליברמן וליבסקינד 2024)

הרעיון של הנשיא טראמפ לבנות עבור תושבי עזה אזורים בטוחים ומשגשגים כדי שיחיו מחוץ לשטח הרצועה הוא יצירתי וחשוב, וראוי להערכה. (בני גנץ, שר הביטחון לשעבר, חבר כנסת ומנהיג באופוזיציה, שלזינגר 2025)

זכותנו בפלסטין – מהים ועד הנהר, מראס א-נקורה ועד אום א-רשרש או מפרץ אילת – היא זכות שלא נוותר עליה. זהו קול הפלסטינים ונוכחותנו הנמשכת בארץ הזאת, בעת העתיקה ובתקופה המודרנית. (ח'אלד משעל, ממנהיגי חמאס, Memo 2024)

הצהרותיהם של שלושת המנהיגים המצוטטות לעיל, ועוד עשרות הצהרות ברוח דומה, מעידות בבירור על השאיפות הטריטוריאליות של שני העמים הנאבקים על הארץ כולה ומבקשים לאיין את העם השכן. אך למרות הדמיון הרטורי המרחבי, אין ביניהן סימטריה. כפי שכתב לאחרונה ראיף זריק (2024), קיים הבדל עמוק בין מבצעי הקולוניזציה היהודית

* תודות מיוחדות לשאול סתר על השגותיו היסודיות והמעמיקות. תודות גם לארז צפדיה, ראויא אבורביעה, אמיר פאח'זרי, מוריאל רם ויחזקאל לייך על הערות חדות ומועילות. האחריות על הטקסט היא שלי בלבד.

בכל הארץ ובין החולמים להשיב את השליטה הפלסטינית על פלסטין כולה. בצלאל סמוטריץ' הוא, כידוע, מתנחל לא חוקי לפי הדין הבינלאומי, שר ממשלה בכיר שאחראי על ההתיישבות בשטחים הכבושים במדינה רבת עוצמה שמאז שבעה באוקטובר כובשת ומשמירה את רצועת עזה, מעמיקה את דיכוי העם הפלסטיני כולו ומאיצה את פרויקט ההתנחלות – פעולות שנתמכות ברובן גם על ידי מנהיגי אופוזיציה בישראל כמו בני גנץ ואביגדור ליברמן. ח'אלד משעל ורוב תושבי עזה, לעומת זאת, הם פלסטינים שגורשו כמה פעמים, פליטים מגורשים ומוחלשים שנלחמים על עצם קיומם בהתנגשות בין הקהילה הפלסטינית הילידית ובין תהליך הקולוניזציה הציוני.

גל האלימות הנוכחי בין ישראל לחמאס, שהחל בשבעה באוקטובר, עדיין לא הסתיים, אבל כבר נרשמו בו שיאים מזוויעים כמו "השבת השחורה" של שבעה באוקטובר, שבה נטבחו כמעט 1,200 ישראלים (כ־850 מהם אזרחים) ונחטפו 250 בני ערובה. זו הייתה מתקפת הטרור הקטלנית ביותר בכל תולדות הסכסוך הציוני-פלסטיני – קטלנית הרבה יותר ממעשי הטבח של פרעות תרפ"ט, דיר יאסין, דווימה, קיביה, כפר קאסם, כפר כנא ואפילו סברה ושתילה, והשנייה בעוצמתה בעולם במאה הנוכחית, קטנה רק מפיגועי 11 בספטמבר. מתקפת הטרור של חמאס (ומתקפות הטילים של חזבאללה, החות'ים ואיראן בעקבותיה) הביאה לפינוי של מאות אלפי אנשים בישראל מבתיהם, חשפה שבריריות קיומית בשוליה של מדינה קטנה בסכסוך דמים, ועוררה פחדים עמוקים הקושרים את אירוע שבעה באוקטובר להיסטוריה היהודית הטרגית של המאה העשרים.

מנגד, תגובתה הברוטלית של ישראל הדגימה את פעולתה של הדיאלקטיקה האסימטרית המאפיינת את הסכסוך בעשורים האחרונים. מלחמת הנקמה וההשמדה בעזה הייתה המתקפה ההרסנית ביותר על פלסטינים בתולדות הסכסוך, וגרמה עד עתה להרג של יותר משישים אלף עזתים ובהם כעשרים אלף ילדים, הביאה לעקירתם של מיליוני בני אדם, והסבה הרס או נזק משמעותי לכשלושה רבעים מהמבנים בעזה ולכמעט כל התשתיות האזרחיות – תשתיות רפואה, חינוך, אקדמיה, תחבורה ודת. בחודשים האחרונים נוספה גם מדיניות הרעבה וחלוקת מזון אכזרית, תוך הרג וגירושים חוזרים ונשנים של מאות אלפי עזתים, ובמקביל הרס טוטלי של ערים שלמות ובראשן רפיח. מתקפת ההשמדה שישראל השיתה על עזה, ומציאות הגירוש וההרג היומיומיים, התחברו גם הם בשיח הפלסטיני להיסטוריה הכאובה, ורבים מתארים את מלחמת שבעה באוקטובר כ"נכבה שנייה", "נכבת עזה" או "הג'נוסייד בעזה".

המתקפה הישראלית התפשטה והפכה למערכה כללית נגד העם הפלסטיני. עיקר ההתפשטות פוון לגדה המערבית, שם נפגעו וגורשו עשרות קהילות פלסטיניות, במיוחד בכפרי רועים ובמחנות פליטים. משבעה באוקטובר ועד פברואר 2025 נהרגו באזור כ־850 פלסטינים, וכ־11,000 נעצרו (בצלם 2025). בתחומי הקו הירוק חוותה הקהילה הערבית הפלסטינית האשמות על "תמיכה בטרור", חקיקה מגבילה, פיטורים, השעיות, הגבלות,

השתקה במרחב הציבורי וניסיונות הדחה של חברי כנסת (פאח'ורי 2025).¹ האלימות הישראלית חסרת התקדים בעזה נחקרת כיום בבית הדין הבינלאומי לצדק בטענה לג'נוסייד, ומנהיגי ישראל מבוקשים למעצר על ידי בית הדין הפלילי הבינלאומי (וכך היו גם מנהיגי חמאס, עד הריגתם).² אבל מעבר לכאב, לאימה ולאלימות רחבת ההיקף, מהו המסגור שבאמצעותו נכון להבין את התפרצות האלימות והדיכוי המעמיק בכל חלקי הארץ? הגדרתו של הפרויקט הציוני כחלק מהקולוניאליזם האירופי הייתה במשך שנים סלע מחלוקת בקרב חוקרי הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בדיון הזה בלטה חומת הכחשה יציבה בקרב חוקרים ישראלים ויהודים, שהתעלמו כמעט לחלוטין מכך שתהליך הייחוד והקולוניזציה של הארץ הוא מרכיב משמעותי באופי החברה הישראלית, המשטר בישראל והעיונות בין העמים. על רקע זה שבה והתפרצה הסוגיה בעקבות מלחמת שבעה באוקטובר. בשעה שבשיח הפלסטיני גוברים הקולות הגורסים כי ישראל ממשיכה באמצעות המלחמה את המדיניות הקולוניאלית של ריסוק המרחב הפלסטיני והחברתו לצד טיהור אתני של האוכלוסייה, רוב השיח היהודי-ישראלי – האקדמי והציבורי – מתבצר מאחורי טיעון ההגנה העצמית של מדינה ריבונית, מתעלם מהתהליך הקולוניאלי ומכחיש אותו (Shapira 2012; Kirsch 2024).

מדוע חשובה ההגדרה המדויקת? בראש ובראשונה בשל הצורך המחקרי וההגותי להבין את שורשי הסכסוך ואת מהלכו באופן המדויק ביותר. טיפול בשורשים חיוני גם ליישובו ולפתורו של הסכסוך בתיקון התהליכים המחברים את שורשיו אל ההווה. כמו שרופאה חייבת לאבחן מחלה במדויק כדי לרפאה, כך עלינו להבין את ה"מחלה" הפוליטית שהובילה להתפרצות האלימות הנוראה ביותר בתולדות הסכסוך. על הרקע הזה אשאל כאן: האם מלחמת ישראל-חמאס מאז שבעה באוקטובר היא מלחמה קולוניאלית? והאם מתקפת חמאס ביקשה לקדם דה-קולוניזציה של המרחב?

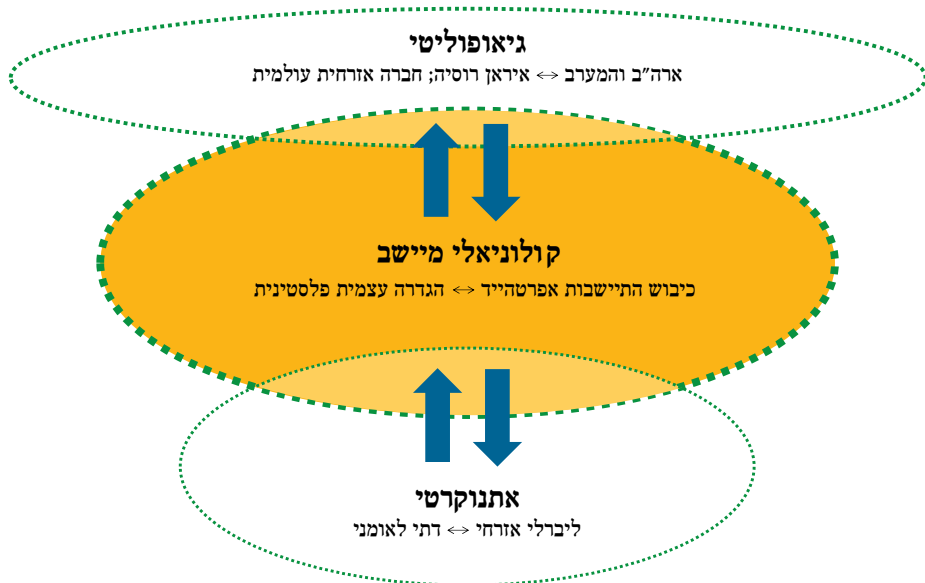
במסה שלפניכם אטען כי מלחמת שבעה באוקטובר היא אכן תוצאה של תהליך קולוניאלי התיישבותי שעיצב את היחסים בין יהודים לפלסטינים בארץ, אך אטען גם כי הסבר תקף של המלחמה מחייב חידוד ושכלול של התיאוריה הקולוניאלית, הנוטה לרוב להתנסח במונחים חד-ממדיים ולכן לא מספקים. הסבר אמין דורש דיון רציני בממשק של המצב הקולוניאלי עם כוחות מבניים חזקים – גיאופוליטיים, לאומיים, דתיים, ליברליים וקפיטליסטיים – המצטלבים איתו ולעיתים אף מתנגשים בו.

הנחת היסוד של חיבור זה היא כי המרחב הישראלי-פלסטיני מצוי בתוך מצב גיאוגרפי-פוליטי של "טריאליות" (יפתחאל 2024), כזה השוזר בתוכו שלושה סכסוכים קשורים אך שונים זה מזה, הפועלים בזמנית בכמה קני מידה: (א) קונפליקט גיאופוליטי בין גוש

1 על מצב החברה הערבית בישראל כולה ועל הקהילה הברדואית ראו דגן 2024; סולומון 2025.

2 לרוח של האו"ם על פשעי המלחמה של ישראל ראו Le Poidevin 2025.

המערב לציר ההתנגדות האיראני-אסלאמי ובין ישראל לעולם הערבי סביבה; (ב) סכסוך קולוניאלי מיישב – ליבת הסכסוך – שבו עוסק החיבור הזה; (ג) סכסוך אתנוקרטי פנים-ישראלי שטלטל את החברה הישראלית ב-2023 בעת ניסיון "ההפיכה המשטרית", ושסע הולך ומעמיק בין הגוש הליברלי-אזרחי לזה הדתי-חרדי-לאומני. הממד הגיאופוליטי של הסכסוך התלקח בתחילת קיץ 2025, עם מתקפות הפתע הנרחבות של ישראל וארצות הברית על איראן ועם התגובה האיראנית ההרסנית. סיומה של התלקחות זו לאחר 12 יום המחישה את נפרדותו של הסכסוך הזה מהמאבק הפלסטיני-ציוני שנמשך בעזה ומעבר לה. לאחרונה גם החרף שוב הסכסוך האתנוקרטי הפנים-ישראלי בשאלות כגון הפרדת רשויות, פיטורים של שומרי סף ו"שוויון בנטל". אלה שאלות משמעותיות הנוגעות לקיומו וליציבותו של המשטר וקשורות לפרויקט הקולוניאלי הציוני, גם אם אינן נובעות ממנו ישירות. אם כך, הקולוניאליזם המיישב – למרות מרכזיותו ועוצמתו כמנוע עיקרי של הסכסוך – אינו עומד כהסבר בלעדי, כפי שנטען לעיתים קרובות בספרות בינלאומית בנושא.³

תרשים 1. טריאליות: שלושה ממדים מבניים של הסכסוך הציוני-פלסטיני

3 ראו למשל Wolfe 2006; Salamanka *et al.* 2012; Erakat 2019; Abu-Lughod 2020; Baroud and Pappé 2022; Sorek and Ghanim 2024.

זאת ועוד, כדי להציג תמונה אמינה, מלאה ומורכבת של המסגור הקולוניאלי יש להציג גם את חזונות ה"קולוניאליזם הנגדי" של גורמים במהלך ההתנגדות הפלסטינית, שכמעט אינם נוכחים בשיח הביקורתי. חזונות אלו, וביטוייהם הפוליטיים והאלימים, חורגים מאוד מהאופק המיטיב, הצודק, הדמוקרטי, השוויוני והמשחרר המדומיין ברוב הספרות ה(אנטי-)קולוניאלית. לפיכך יש לראות את גל האלימות מאז שבעה באוקטובר כהתנגשות (לא סימטרית) בין כוחות המקדמים את החזון הקולוניאלי הציוני ובין קולוניאליזם נגדי פלסטיני-אסלאמיסטי בעיקרו.

החיבור מציג כמה זוויות להבנת הפרדיגמה הקולוניאלית, כוחה וחולשותיה בבואה להסביר את הסכסוך הציוני-פלסטיני, ומעמת אותה עם אירועי מלחמת שבעה באוקטובר ועם השלכותיה. הוא כתוב כמסה, ופורש טיעונים מבניים כדי לקדם ולעודד שיח אקדמי, רעיוני, מחקרי וציבורי. מטבע הדברים, חלק מהטיעונים המובאים כאן דורשים העמקה והרחבה במחקר עתידי.

קולוניאליזם על גווניו

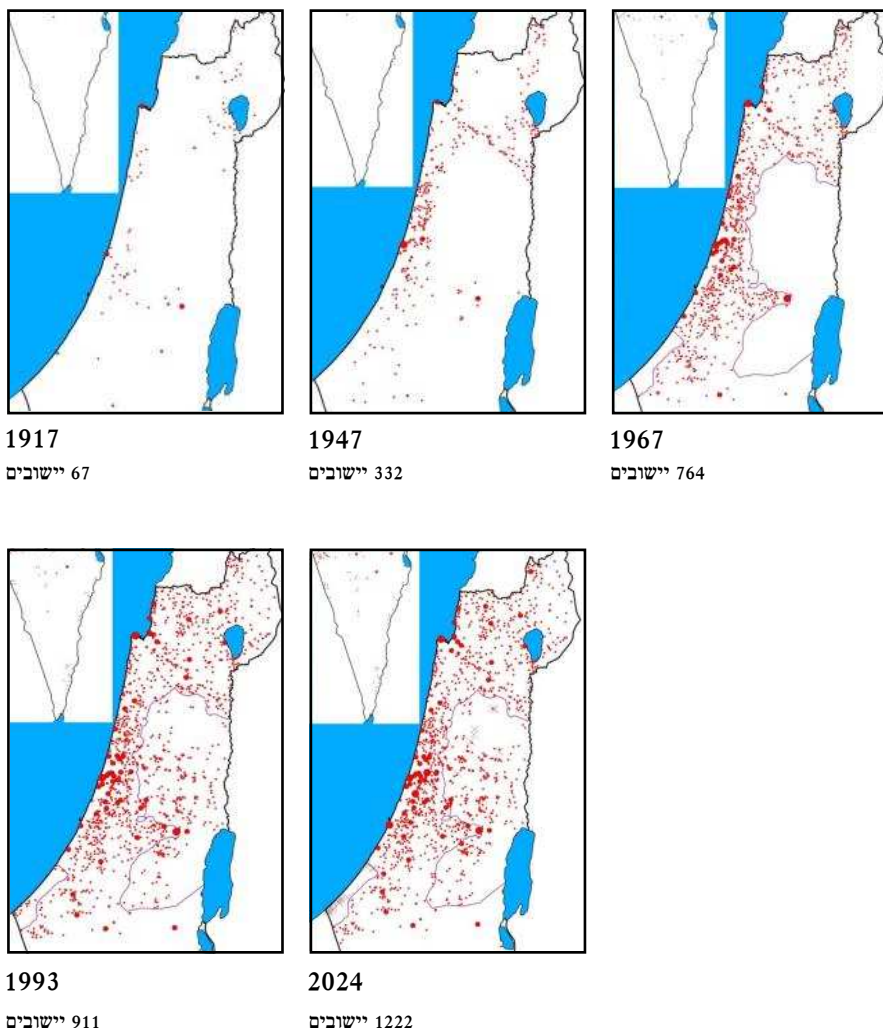
כיבוש, התיישבות וקולוניזציה היו חלק מהחברה האנושית במשך אלפי שנים בכל רחבי העולם, עוד לפני הקולוניאליזם האירופי. במשך 500 שנות הקולוניאליזם האירופי התפתחו סוגים שונים של קולוניאליזם – אימפריאלי, צבאי, כלכלי והתיישבותי. הסוג הרלוונטי לישראל/פלסטין הוא הקולוניאליזם ההתיישבותי (settler colonialism), שבמסגרתו קבוצה או מדינה משתלטות על אזור המיושב בבני קבוצה אחרת ומכפיפות אותו לשלטוןן תוך נישול וניצול הקבוצה המקומית והרס יישוביה ותרבותה. מהלך זה נתקל תדיר בהתנגדות האוכלוסייה הילידית, המתבטאת במגוון דרכים ובהן אלימות וטרור; לרוב אוכלוסייה זו נדחקת אל השוליים, מגורשת או מושמדת, ומאבדת את רוב מרחביה, משאביה וכוחה הפוליטי (Veracini 2010; Mamdani 2015).

מבחינה תיאורטית, יש להבחין בין קולוניאליזם חיצוני – כיבוש והתיישבות מעבר לגבולות המדינה המוכרים, פעולה שמאז הקמת האו"ם מוגדרת פשע מלחמה – ובין קולוניאליזם פנימי, שהוא החלה של מדיניות דיכוי והתפשטות על אוכלוסיות ילידיות מוחלשות וגביוש שלטון של עליונות אתנית או גזעית (Zreik 1979). קולוניאליזם חיצוני נחלק לשני תת-סוגים: קולוניזציה מעבר לים, והתפשטות טריטוריאלית "צמודת דופן" (יפתחאל 2021; Lein 2024). בתת-הסוג הראשון, שאליו משויכים המקרים של ארגנטינה, ארצות הברית או אוסטרליה, הופכת הקולוניה בדרך כלל למדינת מתיישבים עצמאית שמרוחקת ממדינת המקור; ואילו בקולוניאליזם צמוד הדופן עצם ההתיישבות מפורר בדרך כלל את הגבול הרשמי ומחולל מאבק על סיפוח השטח המיושב למדינת האם, כפי שקרה למשל בין מרוקו לסהרה המערבית או בין רוסיה לאוקראינה.

חשוב לציין שבניגוד לקולוניאליזם כלכלי או צבאי, שאחריתם בדרך כלל בהסתלקות הכוח הכובש וקהילות המתיישבים ששירתו אותו (כפי שהיה למשל בהודו, ניגריה, קניה, אינדונזיה או אלג'יריה, ואפילו בקוריאה או במזרח סין, שמהן סולקו היפנים), במדינות עצמאיות ומוכרות שהוקמו בתהליך של קולוניאליזם מיישב נשארה האוכלוסייה המיישבת במקומה, ואף הפכה מוגנת על ידי החוק הבינלאומי – כך קרה בארגנטינה, בקנדה ובאוסטרליה. זהו המצב החוקי גם בישראל/פלסטין. ברוב המדינות האלה מקיימת אוכלוסיית המתיישבים תהליך פיוס עם העמים הילידים. מקרים בולטים הם אלה של דרום אפריקה, צפון אירלנד, ניו זילנד, אוסטרליה, מקסיקו ובוליביה.

קולוניאליזם וציונות

סדרת המפות שבתרשים 2 מצביעה בבירור על אופיו הקולוניאלי המיישב של הפרויקט הציוני בישראל/פלסטין מאז ימי הכיבוש הבריטי. במהלך התקופה הוקמו בארץ המריבה יותר מ-1,200 יישובים יהודיים. זהו קצב הקמת היישובים הגבוה בעולם, ואי-אפשר לפרש את סדרת המפות אלא כקולוניאליזם התיישבותי, שכן מדובר בבירור בתהליך השתלטות והתיישבות רב עוצמה ומהיר. בזמן מלחמת תש"ח (הנכבה, כפי הפלסטינים) הבריחה ישראל שני שלישים מהעם הפלסטיני והם הפכו פליטים; לאחר מכן היא הרסה בין 450 ל-500 יישובים, והפקיעה כשמונים אחוזים מקרקעות הפלסטינים. רצועת עזה מאוכלסת בעיקר בפליטי 1948, כשבעים אחוזים מתושביה ברחו או גורשו מהטריטוריה שהפכה לישראל. הרצועה סבלה סבלים אחרים של כיבוש צבאי והתנחלות מצד ישראל. עזה חוותה גם מקרה נדיר שבו ישראל נסוגה מן השטח (בהתנתקות ב-2005), ואז השתלט עליו חמאס והושת על האזור מצור חונק.

תרשים 2. התפשטות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל והגולן

ניתוח מן המסגרת הקולוניאלית יעמוד על כך שפרויקטים התיישבותיים משנים את אופיים לאורך זמן. התיישבות הפוריטנים במסצ'וסטס, למשל, שהורכבה מפליטים שנמלטו מרדיפות באנגליה ובהולנד, הפכה ברבות הימים לטיהור אתני נרחב ואף להשמדה של האינדיאנים בצפון אמריקה כולה. כך גם ההתיישבות הציונית בארץ, שהשתנתה מהותית לאורך השנים והתפתחה בכמה שלבים מרחביים, משפטיים ומוסריים. בשלב הראשון, שנמשך עד 1947 ואפשר לכנותו "קולוניאליזם של פליטים", הסתמכה ההתיישבות על רכישת אדמות למען בנייתה של תנועה לאומית וכינון ארץ מקלט למאות אלפי יהודים שנדחקו מארצות אירופה וכמובן לפליטי השואה, ולאחר מכן גם ליהודים שנדחקו

ממדינות המזרח התיכון. נושא ה"קולוניאליזם של פליטים" ראוי לדיון מעמיק יותר כסוג מובחן של קולוניאליזם התיישבותי, מכיוון שבדרך כלל מעורבים בו גם תהליכי השתלטות ונישול כלכלי וחוקי, כפי שאירע בפלסטין לפני 1948. יש להוסיף גם שהיו בציונות קולות בולטים שראו בתנועה חלק מודע ואף גאה של הקולוניאליזם האירופי או מימוש של מצווה דתית או זכות היסטורית; אך לדעתי, הצלחת התנועה הייתה טמונה בכך שרוב היהודים היו פליטים.

השלב השני, שנמשך בשנים 1947-1949, אופיין במלחמת אזרחים ובטיהור אתני נרחב במלחמת העצמאות/הנכבה. המהלך הסתמך על כוח צבאי יהודי משמעותי, וצבר תאוצה עקב סירוב עיקש של הערבים הפלסטינים למתווים של חלוקת הארץ ועקב תבוסת הכוחות הערביים שניסו לפלוש לארץ. הקמת מדינה יהודית שתיתן ביטוי ללאומיות היהודית ותזכה להכרה וללגיטימיות במוסדות הבינלאומיים ובחוק הבינלאומי הייתה צעד מכריע בהפיכת הסכסוך לאסימטרי ובהעמקת אופיו הקולוניאלי. הקמתה של מדינה הייתה צעד מכריע בתהליך צבירת הכוח היהודי, והייתה לה השפעה מכרעת גם על פיצולה והחלשתה של התנועה הלאומית הפלסטינית, כמעט עד כדי העלמתה.

השלב השלישי התרחש בשנים 1949-1967, ובו הפעילה ישראל קולוניאליזם פנימי בקנה מידה רחב. בשלב זה הוקמו כ-430 יישובים יהודיים, רבים מהם משיקולים צבאיים, בעיקר לאורך הגבולות, בצפון ובנגב (צפדיה 2009), רובם על קרקעות פלסטיניות מופקעות. מהלך כזה אינו מפר את דיני המלחמה הבינלאומיים, שכן למדינה יש זכות לתכנן את מרחביה הפנימיים; עם זאת, הרס הכפרים, הפקעת הקרקעות וההתיישבות היהודית המסיבית פגעו קשות בזכויות האדם של הפלסטינים שנותרו בתוך תחומי הקו הירוק, יצרו מולם סכסוך עמוק ומתמשך ועוררו גל מחאות לנוכח האפליה המבנית ואי-הצדק הבולט הכרוך בהשתלטות האתנית הפנימית. גם קבוצות יהודיות מוחלשות, כמו מהגרים חדשים ומזרחים, נפגעו והודרו לשוליים בעקבות הקולוניאליזם הפנימי. הסכסוך בין המיעוט הערבי ובין המדינה התפרץ באלימות ביום האדמה בשנת 1976, ולאחריו הואט לשנים רבות מאוד קצב הפקעת הקרקעות. בעשור האחרון, בהשראת ממשלות נתניהו, שוב החל גל של התיישבות יהודית בתוך תחומי הקו הירוק, בעיקר בנגב, בערים מעורבות ואף בערים יהודיות, דרך הפרויקט המסיבי של "גרעינים תורניים" (שמריהו-ישרון ואחרות 2024).

מאז 1967 וכיבוש הגדה והרצועה הפך הפרויקט הציוני לקולוניאליזם חיצוני בלתי חוקי מעבר לגבולות המדינה המוכרים, בשטחים הפלסטיניים הכבושים. כיום הוא מונה כ-750,000 מתנחלים בכ-150 התנחלויות ו-220 מאחזים (כמחצית מהם חוות חקלאיות) בגדה המערבית ובעוד 12 התנחלויות (הנקראות לעיתים "שכונות") בירושלים מעבר לקו הירוק. צורה זו של קולוניאליזם עומדת בניגוד בוטה למשפט הבינלאומי וההומניטרי, שוללת מן הפלסטינים את הזכות להגדרה עצמית, מגבשת משטר אפרטהייד, ומוגדרת

כפשע מלחמה על פי מרבית האמנות והנורמות הבינלאומיות (יפתחאל 2021). כדי לנסות ולייצב את המצב הקולוניאלי האלים, אימצה ישראל – דרך כפיית פרשנות חד-צדדית של הסכמי אוסלו – מדיניות קלאסית של "הפרד ומשול", ושמרה על פיצול הפלסטינים דרך יצירת מובלעות פלסטיניות בגדה באזורי A ו-B, שהפכו לבנטוסטנים בעלי אוטונומיה חלקית בסגנון דרום אפריקה. בו בזמן דאגה ישראל למימון שלטון חמאס ואף הגנה עליו חלקית במה שאפשר להגדירו כ"בנטוסטן עוין" בעזה.

במקביל לקולוניאליזם המיישב החיצוני, המשיך גם תהליך הייחוד הפנימי בתוך ישראל. לתהליך הזה יש שלושה מופעים עיקריים. האחד אירע בשנות השמונים, עם הקמתם של כשישים יישובים קהילתיים ("מצפים") בגליל ושרשרת "יישובי כוכבים" לאורך הקו הירוק במזרח השרון כדי ליצור אזורי חיץ בין היישובים הערביים באזור ולשמור על שליטה יהודית בשני צידי הקו הירוק. רבים מהיישובים קמו על קרקעות שהיו בתחומי כפרים פלסטיניים או בבעלות פלסטינית לפני 1948 והפכו לקהילות שער פרבריות של המעמד הבינוני (יפתחאל 1998; Yacobi and Tzfadia 2019).

המופע השני של התהליך הזה מתרחש בנגב. משנות התשעים ועד היום נמשך פרויקט ייחוד הנגב בגלים. בתחילת המאה העשרים ואחת הוקמו בו כשבעים חוות בודדים (כולן מלבד אחת עבור מתיישבים יהודים), ובשנים האחרונות החל מבצע התיישבות חדש ובו אושרה הקמתם של 14 יישובים באזורים שבהם חיה האוכלוסייה הברואית, מזרחית לבאר שבע, בכוונה ברורה ומוצהרת לייחד את השטח (תרשים 3). בד בבד נעשים ניסיונות בלתי פוסקים של הממשלה לסלק קהילות בדואיות מעשרות כפרים "לא מוכרים" ומאדמותיהן ההיסטוריות. במסגרת זו נהרסו 5,200 בתים בשנת 2024 – מספר שיא ופי עשרים לערך ממספר הריסות הבתים בקרב אזרחים יהודים במדינה כולה. השילוב של התיישבות יהודית חדשה בנגב עם הרס עצום וסילוק יישובים בדואיים הוא מופע קלאסי של קולוניאליזם פנימי מבני ועמוק (יגנה ורואלה שבע 2025).

[illegible]

תרשים 3. תוכנית ההתיישבות היהודית החדשה בצפון הנגב, 2024

מופע שלישי הוא כינונם של כ-180 גרעינים תורניים (131 מתוכם ממומנים על ידי המדינה), רובם המכריע מקרב הציונות הדתית והדור הצעיר בהתנחלויות. גרעינים אלו מוקמים בערים ותיקות, יהודיות וערביות, כדי להעמיק את תהליך הייחוד – הפעם לא רק מבחינה אתנית אלא גם מבחינה דתית ונדרל"נית, היות שהם משתלבים לעיתים קרובות בתהליכי ג'נטריפיקציה עירונית (שמדיהו־ישורון ואחרות 2024).

השאיפה הקולוניאלית של חלק ניכר מהכוחות הפוליטיים בישראל להשתלט באופן מלא על כל ארץ ישראל/פלסטין "מהנהר ועד הים" מעולם לא נשמרה בסוד; זו הייתה האידאולוגיה הרשמית של כמה ראשי ממשלה, ובהם מנחם בגין, יצחק שמיר, אריאל שרון, נפתלי בנט ובנימין נתניהו. אבל בעשור האחרון היא נטענה ברחף עוצמתי המתבטא בתוכניות חוזרות ונשנות לסיפוח השטחים הכבושים – תוכניות שקודמו בידי מפלגות "גוש האפרטהייד" ובראשן הליכוד, כפי שנכתב בלא כחל וסרק במסמך עקרונות היסוד של ממשלת ישראל משנת 2022: "לעם היהודי זכות בלעדית ובלתי ניתנת לערעור על

כל מרחבי ארץ ישראל. הממשלה תקדם ותפתח את ההתיישבות (היהודית) בכל חלקי ארץ ישראל בגליל, בנגב, בגולן, ביהודה ובשומרון".⁴

הכחשה משתיקה

למרות המציאות של השתלטות מיישבת והיררכיה אתנית ברורה, במשך שנים ארוכות התכחשו האקדמיה הישראלית ורוב החוגים האינטלקטואליים בארץ לאופיו של התהליך הקולוניאלי ולאזרחות המרובדת שהוא יצר, ומסגרו את הסכסוך בראש ובראשונה כמאבק סימטרי בטבעו בין שני לאומים, או לעיתים כמאבק מקביל בין דתות האסלאם והיהדות. בעולם הפכה בינתיים הפרדיגמה הקולוניאלית לכלי המרכזי ביותר לניתוח הסכסוך. הניסיונות המעטים לקדם אותה באקדמיה הישראלית לא צלחו ונתקלו באווירה כללית של השתקה, וכך אירע שרק שיעור זעום של המחקרים במדעי החברה בישראל עסק בנושאים המהותיים ביותר לקיום הישראלי – הכיבוש, הקולוניזציה ודיכוי הפלסטינים, וניתוח משטר האפרטהייד המנהל את המרחב שבין הירדן לים.

יהודה שנהב (2008) מצא שרק ארבעה אחוזים מהמאמרים במדעי החברה בישראל בשנים 2013–2022 עסקו בכיבוש. בדיקה שערכתי אני ב-2023 העלתה נתונים דומים לגבי פרסומים בשנים 2018–2023 בשישה כתבי עת מובילים בתחומי המשפטים, הגיאוגרפיה והלימודים העירוניים (יפתחאל 2023א). גם גר ברזילי, שערך סקירה מקיפה על תחום המשפט באקדמיה בישראל, הראה שהכיבוש והפלסטינים נותרו תחום "שולי ביותר" במחקר המשפטי (ברזילי 2017).

בשנים האחרונות אמנם נשמעים קולות אחרים, ביקורתיים יותר, אך ההכחשה הישראלית של המצב הקולוניאלי עדיין חזקה וכמעט גורפת, ואף הפכה קולנית ותוקפנית לאחר טבח שבעה באוקטובר. בשבועות שלאחר השבת השחורה התפרסמו מאמרים וגילויי דעת לא מעטים שתקפו את הפרשנות הקולוניאלית וטענו כי תומכיה מנרמלים ואף מעודדים את מתקפת הטרור של חמאס והארגונים הג'יהאדיסטיים, מונעים מדה-לגיטימציה של ישראל ונגועים באנטישמיות. אחרים טענו שגם אם יש גרעין של אמת במסגור הקולוניאלי, השימוש בו מעודד מרידות אלימות נגד ישראל, ולכן עדיף להתעלם ממנו בניתוח המצב. בהשתקת הנושא הקולוניאלי תמכו חוקרים וכותבים בולטים כגון עפרי אילני, חביבה פדיה, אבי בראלי, בני מוריס, אדם קירש, מירב אלוש-לברון, מירב אהרון-גוטמן, מיכל פרנקל ואווה אילוז, וכן עיתונאים ומשפיעני רשת כגון נעמה ריבה, חיים לוינסון, אורטל בן-דיין, בן-דרור ימיני ואחרים (פרנקל 2025).

4 קווי יסוד, נספח א להסכם הקואליציוני לכינון ממשלה לאומית בין הליכוד לסייעת הציונות הדתית, 28.12.2022, עמ' 20.

עמדה זו, המעלימה בנוחות מאה שנה של השתלטות ציונית אלימה ועמוקה על הארץ, אולי אינה מפתיעה כשהיא מגיעה מצד פוליטיקאים, מתנחלים או בעלי אינטרסים ואידיאולוגיה של שליטה ודיכוי; אך כאשר היא באה מן האקדמיה, מן התקשורת וממקצועות התכנון והאדריכלות שאחראים לפרויקט ההתיישבות האדיר – עיסוקים שלפי הסטנדרטים האתיים מחויבים לראות בשוויון ובצדק מצפן מקצועי – לטעמי קשה להבינה ולקבלה. שתיקה רועמת זו הובילה לשנים ארוכות של "עיוורון מרצון" בפעילות מקצועית ומחקרית, ולצמיחה של אפרטהייד יהודי בין הירדן לים במסווה מכובס של מדינה "יהודית ודמוקרטית". ה"דמוקרטיה" הזאת, כזכור, מנשלת, כובשת, שולטת ומיישבת את אזרחיה בשטחים פלסטיניים שנמצאים בשליטה ישראלית "זמנית" כביכול, ולכן היעדר זכויות אדם ואזרח של מיליוני התושבים בשטחים האלה אינו מצליח לערער את תפיסת המדינה כ"יהודית ודמוקרטית" (ספרד 2025).

אבל ההכחשה אינה גורפת. בתקופה האחרונה חלה תזוזה מסוימת באקדמיה, בהגות ובאמנות בישראל, ומול המציאות הקולוניאלית העיקשת, המתגבשת לכדי משטר אפרטהייד, מספר קולות קטן – אך הולך וגדל – פותח צוהר להבנה טובה ואמיתית יותר של שורשי הסכסוך.⁵ בין הקולות החשובים האלה בולטות שתי קבוצות: חוקרות וחוקרים פלסטינים אזרחי ישראל, אשר כניסתם המבורכת לאקדמיה (גם אם מספרם עדיין קטן) העשירה משמעותית את הדיון המחקרי הביקורתי; וארגוני זכויות האדם כגון יש דין, בצלם, אמנסטי ועדאלה, וגם אלחאק ובדיל, אם לציין את הבולטים שבהם, שפרסמו דוחות מפורטים המצביעים על היווצרות משטר של קולוניזציה ואפרטהייד והשתתף על הפלסטינים. אולם למרות יוצאי הדופן האלה, רוב רובו של השיח באקדמיה, במשפט ובדיון הציבורי עדיין מתעלם מהמצב, ופוגע קשות בניסיון החשוב להנעת תהליך של דה-קולוניזציה שבו יפורקו או ינוטרלו מנגנוני הדיכוי.

אתגרי המסגרת

להתנגדות למסגור הקולוניאלי של הפרויקט הציוני יש גם סיבות מהותיות, חלקן כבדות משקל. אך ניתוח מושכל מעיד כי אלה ראוי שיכוונו לשכלול הפרדיגמה ולהרחבתה ולא

5 ראו סבאע'ח'ורי 2018; 2022; אבורביעה 2024. את הניתוח הקולוניאלי באקדמיה הישראלית מרחיב דור חדש של חוקרות וחוקרים (רבים מהם פלסטינים) ובהם ארי' סבאע'ח'ורי, ראויה אבורביעה, סראב אבו רביעה-קוידר, מנצור נסאסרה, אמיר פאח'ורי, ארו צפדיה, אריאל הנדל, יעל ברדה, חגית קיסר, אביירם צורף וחרן משגב. זוהי רשימה חלקית אך חשובה, שמרחיבה ולו במעט את הדיון באקדמיה הישראלית, העיוור והחירש ברובו, בנוגע למאפייניו הקולוניאליים של המשטר הישראלי. אלה הצטרפו לקומץ החוקרים הוותיקים יותר שפתחו בדיון הקולוניאלי יחד עם כותב שורות אלו כבר בשנות התשעים, ובהם אסעד גאנם, אמנון רוז קרקוצקין, יהודה שנהב, ראף זריק ואמל ג'מאל.

לדחייתה, לנוכח התהליך הברור של ההשתלטות על המרחב וייחודו. נכון שהציונות לא הייתה שלוחה ישירה של אימפריה או מדינה אירופית, אך חשוב לציין שכמעט לאורך כל שנותיה היא נתמכה בידי מעצמות כגון האימפריה הבריטית ואחריה זו האמריקאית. אין ספק כי עשרים השנים הראשונות של המנדט הבריטי סללו את הדרך המשפטית והפוליטית לפרויקט הציוני (Berda 2023); ובעשורים האחרונים ישראל היא חלק בלתי נפרד מהאימפריה האמריקאית, שמממנת אותה, תומכת בה ומגינה על הפרויקט הציוני מול החוק והמוסדות הבינלאומיים. ונוסף על אלה, מאז 1967 ישראל היא כמובן "מדינת אם" ברורה לקולוניאליזם ההתיישבותי בשטחים.

צריך להוסיף גם שקולוניאליזם התיישבותי (כלומר תהליך של השתלטות כוחנית והתיישבות) אינו דורש בהכרח מדינת אם. אפשר להמשיך את התהליך לשיטפון המציף ומחריב אזור שלם. שיטפון שכזה יכול להיגרם מסכר שנפרץ, מגשמי זעם או מצונאמי, אך ללא קשר למקור, האזור מוצף ונהרס. כך גם הקולוניאליזם המיישב, המתקיים בכל אזור שעובר קולוניזציה. לגבי האוכלוסייה הילידית במיוחד, הקולוניזציה שרירה וקיימת ללא קשר למקורותיה. במקרה של הציונות, כפי שצוין לעיל, בתחילה היה מדובר בקולוניאליזם של פליטים, ברומה לפורטינים במסצ'וסטס שנמלטו מרדיפות בבריטניה או לבורים במדינת האורנג' החופשית בדרום אפריקה שגורשו מאזור הכף; לאחר 1948 הפך הפרויקט הציוני לפרויקט מדינתי פנימי, ולאחר 1967 – לקולוניאליזם חיצוני.

ההתנגדות בולטת נוספת למסגרת הקולוניאלית טוענת שארץ ישראל היא מולדת היסטורית ודתית ליהודים ולכן לא ניתן להתייחס להשתלטות עליה כאל קולוניאליזם. זהו טיעון משמעותי מבחינה תרבותית והיסטורית, ואכן היהודים בארץ הם "לאום מולדת" השב למחוזות שבהם חיו בני ישראל בעבר הרחוק. אך כל זה אינו מיתר את מאפייניו הקולוניאליים של תהליך ההשתלטות הציוני על המרחב הפלסטיני. במילים אחרות, הממד הלאומי אינו סותר את הממד הקולוניאלי, והם שזורים זה בזה. אפשר להשוות את התהליך לניסיון ההשתלטות הרוסי על אוקראינה מאז 2022, בטענה הנכונה היסטורית שהלאומיות הרוסית צמחה בימי הביניים באזורים שהיום הם אוקראינה, והאזור אפילו נקרא "קייבו רוס", כלומר אדמת הרוסים. אלא שכעבור אלף ומאתיים שנה אוקראינה הפכה למדינה לגיטימית, וההשתלטות עליה היא בוודאי קולוניאלית. מקרים דומים נוספים הם ניסיונות הסרבים להשתלט על קוסובו בטענה שהיא "ערש התרבות הסרבית", ניסיונות ההשתלטות של עיראק על כווית, ועוד מקרים רבים אחרים.

הרתיעה מהמסגור הקולוניאלי נובעת גם מהעובדה שהסכסוך בישראל/פלסטין עדיין לא הוכרע. עקב ההתנגדות הפלסטינית העיקשת ומגבלות הדין הבינלאומי, השתלטות היהודים על הארץ עדיין חלקית וההתנגדות לה נמשכת במגוון דרכים – פוליטיות, משפטיות ואלים; זאת בשונה מהמתרחש במדינות קולוניאליות-מיישבות כמו קנדה, אוסטרליה או ארגנטינה, שבהן האוכלוסייה הילידית הוכרעה ברמה הפוליטית והמשטרית.

בארץ, כמו במקרים של צפון אירלנד או בוסניה, האופק הפוליטי עדיין פתוח. מתוך כך, במהלך הסכסוך מתחזקות הזהויות הטריטוריאליות של המתיישבים והילידים, ובמובנים מסוימים הוא הופך דומה לסכסוכי גבול או טריטוריה לאומיים. זהו היבט חשוב, וכפי שנטען לעיל, הממד הלאומי משמעותי ביותר בסכסוך – לצד הממד הקולוניאלי, אך לא במקומו (Bashir and Busbridge 2019).

פרט לכך, ההיסטוריה החדשה של עזה עצמה מאתגרת את הפרדיגמה. ב"התנתקות" (החד-צדדית) שהתבצעה ב-2005 פירקה ישראל, בפעם הראשונה והיחידה בתולדותיה, 17 יישובים באזור שנחשב חלק מ"ארץ ישראל השלמה" – המולדת ההיסטורית, כביכול – וסיפקה בכך פירור קטן של דה-קולוניזציה. אך גם כאן טמון ממד קולוניאלי: ישראל קיבלה הלכה למעשה את השתלטותו האלימה של חמאס שנטל את השלטון מידי הרשות הפלסטינית ב-2007, תמכה הלכה למעשה בשליטה הרודנית הנמשכת שלו ברצועה, והמשיכה במשך שנים לאפשר את שלטונו בעזה במדיניות קלאסית של "הפרד ומשול" מול הפלסטינים בגדה המערבית. במקביל אכפה ישראל מצור חונק על הרצועה, שהפכה למעין "בנטוסטן עוין" המאפשר את שימור השליטה הקולוניאלית הישירה במשטר האפרטהייד המעמיק בגדה המערבית ובצפון הנגב (Yiftachel 2006; 2023).

ההתנגדות למסגרת הקולוניאלית בשיח הישראלי נובעת גם מתפיסה רווחת (ומוטעית) שלפיה הקולוניאליזם הוא דפוס זמני ורעוע שעבר מן העולם עם נסיגת האימפריות האירופיות. דימוי זה, המערב בין המוסרי לפוליטי, מקשה על היהודים והפלסטינים גם יחד לדמיין פיוס, אם כי גם קושי זה אינו סימטרי. לאורך רוב שנות המאבק בציונות אימצו הפלסטינים את המודל האלג'יראי, המקדם סילוק אלים של הכוח המיישב, ודימוי הומוגני ושטני לעיתים של הציונות, בעיקר בקרב התנועות האסלאמיסטיות והזרמים הלאומניים. עם זאת, ההיסטוריה מלמדת דווקא שאלג'יריה – שם סולקה הקהילה המיישבת עם סיום הסכסוך – היא מקרה יוצא דופן יחסית בחברות מיישבות, מכיוון שאלג'יריה הצרפתית, כמו טריטוריות אחרות שכבשו צרפת, פורטוגל ויפן, לא הייתה מדינה עצמאית אלא מחוז שסופח לצרפת, ולאחר הדה-קולוניזציה המתיישבים ברחו או גורשו מהן. בכל המקרים הידועים של מדינות מתיישבים ריבוניות – יותר משלושים מדינות ובכלל זה קנדה, ארצות הברית, מקסיקו, מדינות במרכז אמריקה ובדרום אמריקה (ובהן ברזיל, פרו וצ'ילה), דרום אפריקה, אוסטרליה וניו זילנד – אוכלוסיית המתיישבים נותרה במקומה ואף גדלה ושגשגה. יש מקום להניח שכך יהיה גם בדורות הבאים בישראל/פלסטין. אם כך, האתגר העומד בפני הפלסטינים הוא ההבנה שבמרחב שלאחר הקולוניאליזם, היהודים הישראלים (כיהידים וכקולקטיב) עתידים להיות תושבים לגיטימיים בארץ שנתפסת אצלם לחלוטין כמולדת וכארץ מקלט לאחר היסטוריה של חיים מלאי רדיפות וסבל בתפוצות.

“השמאל העולמי” ועיוורון שבעה באוקטובר

כאמור, הביקורת על הפרדיגמה הקולוניאלית נעשתה קולנית יותר מאז שבעה באוקטובר, כאשר חוקרים רבים קשרו ישירות בין גרסה פשטנית ודיכוטומית של מסגרת הקולוניאליזם ההתיישבותי – שאומצה בפרט בקרב מה שידוע בתור “השמאל הרדיקלי” באקדמיה – ובין שתיקתם של נציגי השמאל הזה בנוגע לטבח שביצע חמאס בשבעה באוקטובר, או צמצומו והתייחסות אליו במס שפתיים בלבד.⁶ מיכל פרנקל (2025) מצטטת במאמר מקיף שורה של חוקרים מובילים כגון טלאל אסד, ג'וזף מסאד, אליאס סנבאר, נורה ערקאת, נאסר אבורחמה, עומאר ג'עברי סלמנקה ומייקל בוראווי – שמות אחדים מתוך עשרות – המתעלמים מתפקידו הרצחני של חמאס בעימות הנוכחי או ממזערים אותו.

ההתעלמות מטבח שבעה באוקטובר או ההקטנה הרווחת שלו בתגובות המוקדמות למשבר הן אכן, לטעמי, כתם מוסרי ופוליטי על קבוצה גדולה של חוקרים ברחבי העולם. אבל נקודת העיוורון הזאת אינה שוללת או מפריכה כלל את תוקפם של ההסבר וההקשר הקולוניאלי. נהפוך הוא: ההתקוממות הטרוריסטית של חמאס היא חלק טיפוסי למדי, אם גם מצער ולרוב הרסני, ביחסים בין מתיישבים לילידים, כפי שאירע בנסיבות דומות ברחבי העולם (Tuck and Yang 2012). היא גם מהווה חלק בלתי נפרד מרוב התיאוריות האנטי-קולוניאליות הבולטות – של פרנץ פנון, ז'אן-פול סארטר, מחמוד ממדאני או אמה סזר, בין היתר – וחלקן אף מזהיר מפני מרידות אלימות שיוצאות מכלל שליטה ומפני השלכותיהן ההרסניות על הקבוצה הילידית עצמה.

נוסף על כך, אחדות מנקודות העיוורון לאפשרות ההתקוממות האלימה נובעות מחלוקת תפקידים בולטת בין האקדמיה למכוני המחקר, המפרידה לרוב את “חקר הטרור” – שבו עוסקים מומחי ביטחון, צבא וקרימינולוגים במכוני מחקר – ממדעי החברה והרוח, שבהם מתקיים מחקר חברתי ופוליטי על נסיבות האלימות. כך נוצרת הפרדה מלאכותית המשייכת טרור (כלומר אלימות פוליטית נגד אזרחים, במצבים קולוניאליים ואחרים) אך ורק למיעוטים מתקוממים, והוא אינו מקושר דיו למדינות ולצבאות, המפעילים גם הם לעיתים קרובות טרור כלפי אזרחים.

עם זאת, התעלמות ממתקפת הטרור של חמאס, מהחזקת החטופים ומהירי המתמשך של רקטות על אזרחים מצד חזבאללה במשך חודשים ארוכים – כל אלה פשעי מלחמה – היא פגם אנליטי. ההסתמכות הרבה על כתביהם של פנון (בעיקר הפרק “על האלימות” במקוללים עלי אדמות [פנון 2006] ולא המשך הספר, המורכב יותר) ושל פטריק וולף

6 גילויי דעת רבים של גופי חברה אזרחית לא הזכירו כלל את הטבח של חמאס והאשימו את ישראל באחריות בלעדית למלחמה. לדוגמאות אחדות מני רבות של עצומות כאלה, כולן מנובמבר-דצמבר 2023, ראו Democratic Socialists of America 2023; International Critical Geographies Group 2023; Jadaliyya Reports 2023; Riba 2024.

(Wolfe 2006), ועל חיבורים מאוחרים יותר של לורנצו וראצ'יני או ג'ודי דין, שקידמו מודלים דיכוטומיים וחד-כיווניים של קולוניאליזם מיישב וביטאו תמיכה (לעיתים נרמזת) במרידות אלימות נגד הכובש, מנעה דיון ראוי בנושא מאפייניה המרובים של הדה-קולוניזציה מעבר לשימוש בסוגיית ההתנגדות כסיסמה חובקת כול⁷.

לפיכך יש צורך בהרחבה ובשכלול של הפרדיגמה הקולוניאלית, שברוב המקרים מצמצמת את הדיון באלימות ובטרור שנוקטות קבוצות ילידיות ומתייחסת ל"התנגדות" באופן פשטני ואוהד. כפי שכבר הוזכר, בשיח הביקורתי חסרה תיאוריה המתחקה אחרי שורשיה של האלימות, אופן הארגון שלה והשפעותיה. למעשה, מאז עבודותיו פורצות הדרך של ולטר בנימין לפני כמאה שנה לא חוברת תיאוריה ביקורתית משמעותית של אלימות מתקוממת (Pavoni and Tulumelo 2023). אך התקוממויות אלימות, ולעיתים גם חזון של קולוניאליזם נגדי (counter colonialization) שיהרוס את חברת המתיישבים, מאפיינים את התגבשות היחסים בין רוב המיזמים הקולוניאליים בעולם ובין האוכלוסייה הילידית, בתהליך שהפילוסוף תיאודור אדורנו כינה "דיאלקטיקה שלילית", כלומר דיאלקטיקה שאינה מתקדמת לאופק של סינתזה אלא נותרת מקוטבת ועוינת, בניגוד לחשיבה ההגליאנית הדומיננטית במחשבה המערבית.

המחקר גם מראה שבמקרים רבים התקוממויות אלימות מסוג זה הופכות ל"מרידות בומרנג", שיש להן השלכות הרסניות לטווח ארוך על האוכלוסייה הילידית. דוגמאות לכך הן התקוממות שבטי הָרָרו בדרום מערב אפריקה מול השלטון הגרמני, התקוממות שבטי המאור־מאו בקניה מול הבריטים, המרידה ארוכת השנים של הטמילים בסרי לנקה, הרוהינגה במיאנמר, המפוצ'ה בצ'ילה, הצ'צ'נים ברוסיה, הכורדים בטורקיה, הטיבטים בסין, וחמאס מול ישראל. רבות מהמרידות האלה היו רחוקות מאתגור השלטון של הקבוצה המיישבת, ושימשו עילה למדיניות גזענית של השמדה, גירוש ודיכוי מתמשך של העמים הילדיים. אך חשוב לזכור שגם לילידים המתמרדים היה חלק פעיל בהתפתחות ההיסטוריה המדממת הזאת (יפתחאל 2023ב).

תפיסה ביקורתית של סוגי ההתנגדות לקולוניאליזם מאתגרת גם את השיח הפלסטיני הרווח ואת מה שאפשר לכנות "השמאל העולמי". בשיח הפלסטיני האקדמי והפוליטי בתפוצות ובשטחים הכבושים ניכרת התעלמות מגורלם הטרגי של היהודים במאה העשרים ומהצורך לדון על עתידם במזרח התיכון, שרובו עוין לציונות. הציונות נתפסת אצל רבים מהפלסטינים בעיקר כאידיאולוגיה של השתלטות על הארץ, ולא כפי שניסחו אותה חלק גדול מחברה – תנועה לאומית להצלת היהודים מאנטישמיות ומרדיפות. מן השיח הפלסטיני נעדרת לעיתים ההבנה שישאל שימשה ועודנה משמשת ארץ מקלט במולדת היסטורית, והוא מתאפיין בהתעלמות תכופה מהזכויות הלגיטימיות שהיהודים

7 לביקורת של ג'ודי דין על הביקורת המסוימת בשמאל העולמי על חמאס ראו שוסטר 2025; Dean 2024.

הישראלים זכו בהן ממשפחת העמים. הפרויקט הציוני נתפס כחד-ממדי – כוח הומוגני כובש שהפלסטינים הם קורבנותיו נצחיים. הדיון הביקורתי בחלקם הפעיל של הפלסטינים באסון המתרגש על עמם דל ביותר, חוץ מאשר אצל כמה יוצאי דופן כגון החוקרים סלים תמרי, רמה חמאמי, אסעד גאנם או יזיד סאיע', וכולט' בחסרוננו דיון ביקורתי פנימי על השלכותיהם ההרסניות של הסרבנות והטרור הפלסטיני במאה שנות המאבק. מן השיח הפלסטיני נעדרת כמעט לחלוטין גם בחינה של גורמים מבניים לא קולוניאליים, כמו הלאומיות והליברליזם הישראליים, המעצבים אף הם את הסכסוך ולעיתים אף ממתנים אותו. ועם זאת, חשוב לציין שלאורך מאה שנות סכסוך היו קולות פלסטיניים שקראו להכרה הרדית ולחלוקת הארץ, ובראשם מנהיגים קומוניסטיים כגון אמיל חביבי ותאופיק זייד אך גם גורמים בולטים מקרב משפחות נשאיבי ודג'אני או התארגנויות ליברליות יחסית בראשות מנהיגים כחנאן עשראווי או מוסטפא ברגותי.

אולם רק לאחר החלטת אש"ף בסוף שנות השמונים להכיר בישראל, וביתר שאת מאז הסכם אוסלו, הוחלף השיח הפלסטיני הרשמי בקבלה דחוקה ו"ריאליסטית" של ישראל כ"ישות קיימת". הכרה זו חלחלה גם לחוגים אקדמיים, אך בעיקר כצעד "רזה" ופורמלי וללא התמודדות של ממש עם זכויות היהודים במזרח התיכון ועם העתיד המשותף בארץ. יוצאי דופן מבחינה זו הם הפלסטינים אזרחי ישראל, אשר מסמכי החזון שפרסמו לפני כמעט שני עשורים – ובמיוחד הצהרת חיפה – מתארים חזון של דו-קיום בשלום ובשוויון עם היהודים ברמוקרטיה רב-תרבותית או דו-לאומית (ג'מאל 2008).

מבחינה מושגית, התפיסה הרב-ממדית המוצגת כאן להבנת הקולוניאליזם הציוני מסתמכת על גישות ביקורתיות "דרומיות" ו"מזרחיות", שבאופן עקרוני מיישמות מסגרת פלורליסטית (ולא אוניברסלית) להבנת תהליכים היסטוריים ומרחביים (Yiftachel and Mammon 2022). מקבצי הכוחות המצטלבים, המתנגשים לעיתים, נתפסים אפוא כחלק מתהליך של מבניות דינמית (Yiftachel 2016) המאפשר להבין שינויים היסטוריים לאורך זמן. זוהי גישה מורכבת ואמינה יותר מאשר מסגרות תיאורטיות חד-מדדיות כמו התפיסה שלפיה קולוניאליזם התיישבותי הוא הכוח היחיד המעצב את הסכסוך, השולטת כיום בניתוחים ביקורתיים של הסכסוך.⁸

דו-קולוניאליזם או קולוניאליזם נגדי?

אתגר נוסף לפרדיגמת הקולוניאליזם ההתיישבותי נובע מטבעה האלים של התקוממות חמאס מאז האינתיפאדה הראשונה, ובמיוחד משיאי האלימות האכזרית של שבעה באוקטובר. חשוב להזכיר שבניגוד לוורסיות מוקדמות יותר של אש"ף וחזיתות השחרור,

רוב פעולות הטרור של חמאס נעשו לאחר שישראל ואש"ף חתמו על הסכם הכרה הדדית. מכאן שהתקוממות חמאס פוונה לא רק נגד ישראל, אלא גם נגד הפשרה ההיסטורית שהוביל אש"ף. חמאס אינו ארגון מונוליתי, ולאורך השנים הוא השתמש במגוון שיטות חברתיות, פוליטיות וטרוריסטיות. היו לו גם תקופות של פרגמטיזם פוליטי, בפרט סביב השתתפותו וניצחונו בבחירות 2006, ששידרו הכרה דה פקטו בתהליך אוסלו וזיכו אותו בכ-45% מקולות הבוחרים. מסמך מדיניות שפרסם חמאס בשנת 2017 היה פרגמטי יחסית, והתמקד בכינונה של מדינה פלסטינית בגבולות הקו הירוק כצעד זמני בדרך לשחרור "פלסטין ההיסטורית" כולה. עם זאת, במשך עשרות שנים הפעיל חמאס טרור מתאבדים בלתי מובחן נגד אזרחים בגבולותיה הריבוניים והלגיטימיים של ישראל, שיגר אלפי רקטות אל יישובים אזרחיים ושלל בעקביות את זכות הקיום של ישראל ואת הלגיטימיות של כל תהליך שלום. בהתאם, אמנת חמאס מ-1988 מצהירה כי "ישראל תקום ותוסיף להתקיים עד שהאסלאם ימחה אותה, כפי שמחה את מה שקדם לה [...] [חמאס] פועל כדי להניף את דגל אללה על כל שעל מאדמת פלסטין [...] פתרונות של שלום [...] עומדים בסתירה לתפיסת העולם של תנועת ההתנגדות האסלאמית".⁹

מאז שבעה באוקטובר חזרו מנהיגי חמאס וביטאו את אותו קו נוקשה בסדרת ראיונות והצהרות, וסיפקו שפע ראיות לעמדתם האסטרטגית. כך למשל הבהיר ח'אלד משעל, מבכירי הארגון, כי "אנחנו דוחים את פתרון שתי המדינות [...] שמעניק לגיטימציה לישות הציונית. [...] אני סבור שמלחמת שבעה באוקטובר החייתה וחדשה את התקווה לפלסטין מהנהר ועד הים, ומהצפון ועד לדרום" (Memri TV Videos 2024, 1:14). בכיר אחר בחמאס, מוסא אבו מרזוק, חיזק את החזון בריאיון לפני המלחמה כשהצהיר: "עמנו מבקש מדינה המשתרעת מהנהר עד הים ומראש הנקרה עד עקבה ורפיח. זאת הטריטוריה של פלסטין שאנו דורשים" (AlGhad TV 2023).

על כן, מתקפת שבעה באוקטובר והשיח של מנהיגי חמאס שנלווה לה גילו בקנה מידה חסר תקדים את טביעות אצבעותיה הברורות של האידאולוגיה הג'יהאדיסטית, המבקשת לשלוט בכל השטחים שהוחזקו בעבר בידי מוסלמים. שיח זה חשף את הקשרים הגיאופוליטיים החזקים ברשת של ארגונים אסלאמיסטיים וג'יהאדיסטיים הנתמכים בידי איראן, ובהם חזבאללה והחות'ים מתימן, שהצטרפו למתקפה על ישראל לאחר שבעה באוקטובר והצהירו בגלוי על שאיפתם לחסל את ישראל. הגם שיחסי הכוח האסימטריים בין ישראל לחמאס מפחיתים מהמעשיות של הצהרות אלו, אין לזלזל בחשיבותם הפוליטית והפסיכולוגית ובהשפעתם על התוקפנות חסרת התקדים של מתקפת הנגד הישראלית בעזה, בגדה ובלבנון (ובמידה פחותה גם בסוריה). קואליציה זו זוכה לחיזוק מצידן של כמה תנועות שמאל פלסטיניות ועולמיות, המקדמות את הגרסה הרווחת של

פתרון המדינה האחת – פתרון שתומך בפירוקה של ישראל ובהפיכתה לישות פוליטית חדשה שבה זכות הקיום של היהודים ומעמדם מעורפלים במקרה הטוב. מבחינה מושגית ופוליטית, אפוא, נראה כי ההתקוממות הנמשכת של חמאס מאז שנות התשעים – ובמיוחד מתקפת שבעה באוקטובר – אינה ניסיון לבצע דה-קולוניזציה בשטחים הפלסטיניים או בישראל ופלסטין, אלא ניסיון לבצע קולוניזציה נגדית בארץ כולה, לשלול את זכות ההגדרה העצמית של היהודים ולקדם את התהליך שהגר קוטף כינתה "פנטזיה של שחרור אכזרי" (קוטף 2024).

ההבחנה המושגית הזאת חשובה. דה-קולוניזציה יכולה ללבוש צורות רבות בקרב עמים ילידיים. רוב המאבקים דורשים פירוק פוליטי ומשפטי של מנגנוני הקולוניאליזם ומוסדותיו, ורואים בכך ערוץ להשגת הכרה במעמדה הילידי של הקבוצה, הגדרה עצמית, שוויון אזרחי והשבה של קרקעות וזכויות חומריות (Amara and Hawari 2019). למרות קריאתו הידועה והפופולרית של פנון (2006) לדה-קולוניזציה אלימה נגד הכוח הכובש, בשנים האחרונות נוסחה פעולת דה-קולוניזציה מחדש בידי הפורום של האו"ם לענייני עמים ילידיים כמהלך שמקדם מאבק לא אלים נגד מדיניות של דיכוי, תוך שימוש בזכויות אדם ובזכויות ילידיות קולקטיביות, בדמוקרטיה עמוקה ובאקטיביזם חברתי (Wallace 2017). גם בהקשר הפלסטיני, מאז שנות השמונים ראתה התנועה הלאומית הפלסטינית בדה-קולוניזציה מהלך שנועד להביא לסיום הכיבוש הקולוניאלי ולהקמתה של מדינה פלסטינית בשטחים הכבושים לפי החוק הבינלאומי, לצד ישראל. נוסף על אלה כולל האופק דה-קולוניאלי הכרה בזכות השיבה, ביטול של פרקטיקות אפרטהייד, והענקת זכויות שוות – פרטיות וקולקטיביות – למיעוט הערבי הפלסטיני בתוך ישראל (אבורביעה 2024).

קולוניאליזם נגדי, לעומת זאת, כרוך בהפלה (אלימה בדרך כלל) של המשטר כישות פוליטית לגיטימית ובאפשרות גירושה או הכפפתה של אוכלוסיית המתיישבים-המהגרים, גם בחלוף כמה דורות. בתהליך שדומה להפיכה נגדית (counter revolution), הקולוניאליזם הנגדי שואף להפוך את הסביבה הפוליטית והדמוגרפית על ראשה ולהחליף את השליטה של קבוצה אחת בשליטה של קבוצה אחרת. אופק הקולוניאליזם הנגדי של חמאס וחזבאללה, או לפחות של חלקים מהתנועות האלה, כולל החלפה אלימה של ישראל במדינת שריעה אסלאמיסטית בתיאום עם משטרים ותנועות אסלאמיסטיות אחרות באזור, ובפרט איראן. בהקשר זה אסור לשכוח את האסימטריה העמוקה ביחסי הכוח בין מדינת ישראל החזקה ובין הארגונים האסלאמיסטיים הלא מדינתיים, ואת העובדה שחזון הקולוניאליזם הנגדי של חמאס, הג'יהאד האסלאמי וחזבאללה מייצג אך מיעוט מקרב הציבור הפלסטיני בגדה וברצועה (PSR 2023). התרחיש של קולוניזציה ערבית אסלאמיסטית של ישראל נראה כחזון הרסני מבחינה מוסרית, פוליטית ופיזית. זאת ועוד, הוא מעניק לגיטימציה פנימית ואפילו בינלאומית לתגובה הישראלית, הכוללת פשעי מלחמה שמגיעים עד

כדי ג'נוסייד בעזה. מאבק אלים זה של הארגונים האסלאמיסטיים תרם לחסינות הכמעט מוחלטת שהעניקו לישראל מדינות המערב, בהובלת ארצות הברית, וליד החופשית כמעט שהן אפשרו לה בנקיטת שלל הפשעים שכללה מדיניות השטחית של רצועת עזה והעקירה ההמונית של אוכלוסייתה האזרחית. כפי שניתח בבהירות האינטלקטואל הפלסטיני הבכיר יזיד סאיע' (Sayigh 2024), מצרף הפעולות והכוחות האלה הפך את מתקפת חמאס, כצפוי, להתקוממות בומרג הנושאת פוטנציאל להרס בקנה מידה היסטורי לפרויקט הלאומי הפלסטיני כולו (יפתחאל 2023).

לאן כעת?

המאבק הפלסטיני הצורך לדה-קולוניזציה, וקואליציית הסולידריות שהתגבשה ברחבי העולם – הכוללת מיליונים בחברה האזרחית וגם ישראלים לא מעטים שוחרי שלום – מאוימים כיום קשות בשל ההשלכות ההרסניות של מלחמת שבעה באוקטובר, השמדת עזה, הטיהור האתני בה והעמקת משטר האפרטהייד בין הירדן לים בגיבוי מלא של האימפריה האמריקאית, שבתחילת 2025 אף הרחיקה לכת והשיקה את "חזון טראמפ" לטיהור אתני בעזה ולהפיכתה לריבירה. אך איום נוסף על פיוס בין העמים עולה גם מהמאבק האלים והבלתי מתפשר המקדם קולוניאליזם נגדי של חמאס ובעלי בריתו האסלאמיסטיים, ומן השיח האקדמי הפלסטיני הרחב המתעלם משאלת עתיד היהודים בארץ. במילים אחרות, אופק הפיוס בין העמים כלוא בין החזון המתממש של בצלאל סמוטריץ' להחרבת עזה ולגירוש הפלסטינים ובין החזון המדומיין של ח'אלד משעל לגבי מדינה פלסטינית מהירדן לים, שאיתו נפתח המאמר.

בתווך הזה קיים מרחב פעולה לא קטן לשואפים להסכמי שלום, שהם ככל הנראה הרוב בשני העמים. ברמה התיאורטית יש להרחיב ולשכלל את הפרדיגמה הקולוניאלית כדי לספק הסברים תקפים ורב-צדדיים למאבק הישראלי-פלסטיני ולמצבים דומים ברחבי העולם, ולכלול בהסברים הללו ממדים מהותיים כגון קולוניאליזם פנימי ונגדי. נוסף על כך יש לחקור לעומק את הצטלבות הפרויקט הקולוניאלי עם כוחות מבניים אחרים כגון תהליכים גיאופוליטיים, לאומיות, ליברליזם ודת, וליצור הבנה רב-ממדית של הסכסוך. אחד המהלכים התיאורטיים וההשוואתיים החשובים הוא הניסיון לשבור את הדיכטומיה המשתקת בין מתיישב ליליד (Mamdani 2015) באמצעות ניסוח פרויקטים פוליטיים, כלכליים ותרבותיים משותפים, שבירת הסגרציה המרחבית והקמת גופים משותפים. השראה לכך אפשר לשאוב ממהלכים דומים שהכינו את הקרקע לפיוס בצפון אירלנד, בדרום אפריקה ובבוסניה לפני הסכמי השלום (הנדל ורם 2024).

ברמה הפרקטית והפוליטית, כדי לסיים את הסכסוך אין אלא להתמודד עם הצורך הדחוף בדה-קולוניזציה דרך מאבק לא אלים משותף ישראלי-פלסטיני ובינלאומי. מהלך

כזה ישאף כאמור לסדוק את ההפרדה ההרסנית בין מתיישבים לילידים (שם; Mamdani 2015) ולמצוא מרחבי פעולה מעשיים למימוש חזון וגיוס דו־לאומי משותף, למשל באתרים כגון "ערים מעורבות", ארגוני סביבה, קמפוסים או מיזמי תרבות (Bashir and Busbridge 2019; Sorek and Ghanim 2024). מהלך מעין זה מחייב כמובן את סיום הכיבוש, ההתפשטות והעליונות היהודית על כל היבטיהם, את סיום הפריבילגיות של קבוצה אחת על פני שכנותיה, את קידומו של שוויון בכל תחומי החיים ואת הפסקת הסדרגציה העמוקה בין העמים. לנוכח האלימות הישראלית הברוטלית וקבוצות פלסטיניות לא מעטות המקדמות חרם נגד ישראלים בצד הפלסטיני, נדמה שמימושה של אג'נדה כזאת רחוק בימים אלו כרחוק מזרח ממערב; אך זהו חזון אסטרטגי הכרחי להנעתו של תהליך פיוס אמיתי ויציב. תהליך דה־קולוניזציה אפקטיבי חייב לכלול אלמנטים משמעותיים של שיתוף והכללת קבוצות רבות ככל האפשר מתוך אלה החיות בארץ. היבט זה דורש הקמת מסגרות ובריתות משותפות לשני העמים בחברה האזרחית, באקדמיה, באגודות המקצועיות, במסגרות על־דתיות ואף בגופים הרשמיים. המהלך חייב לכלול הכרה יהודית מלאה בזכויות הפלסטינים האישיות והקולקטיביות, במיוחד לאחר האסון העמוק של החרבת עזה, אך גם הכרה פלסטינית בזכויות היהודים, הנושאים איתם עדיין צלקות היסטוריות עמוקות.

הניתוח שלעיל מצביע על כך שבתנאים הנוכחיים המפתח למהלך פיוס הדדי כרוך בבניית דמיון ועשייה פוליטית לקראת קונפדרציה פלסטינית־ישראלית לפי חזון תנועת השלום הפלסטינית־ישראלית "ארץ לכולם". התנועה מציעה לבנות מסגרת פוליטית ומינהלית משותפת על בסיס שתי מדינות עצמאיות בגבולות הקו הירוק, בדומה להסכם השלום בבוסניה או לרעיון העומד בבסיס האיחוד האירופי.¹⁰ קונפדרציה כזאת תתנהל לפי החוק הבינלאומי, המכיר בזכויות שני העמים, ותטפח קשר דו־לאומי והכרה בזיקה ההיסטורית, הרגשית ופוליטית של שני העמים למולדת המשותפת ולמסגרת המכלילה שפתרון כזה ימסד. היא תאפשר בהדרגה חופש תנועה, תמזער עקירות וגירושים, תפצה את נפגעי הסכסוך, תכונן בירה משותפת בירושלים, ותקנה לערבים בישראל מעמד של מיעוט לאומי. צעד הכרחי ראשון הוא שינוי השיח, מיקוד הדיון באופיים הבלתי חוקי של המצב הקולוניאלי ומשטר האפרטהייד והבהרת הסכנות הכרוכות בקולוניאליזם הנגדי ובסדרגציה חדה בין המדינות. חזון משותף דו־לאומי כזה עשוי ליצור שפה חדשה של שילוב שני העמים במולדת המשותפת.

מעבדת העיר הצודקת, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב

ביבליוגרפיה

- אבורביעה, ראויה, 2024. "מדינתי נלחמת נגד בני עמי: על התנאים לכינונו של מרחב פוסטקולוניאליסטי דרומי" [וידאו], הרצאה בכנס "מאסון לשלום מבוסס שותפות?", מכון ון ליר בירושלים, 8.5.2024.
- בצלם, 2025. "הרס, עקירה ופליטות בגדה המערבית", 10.3.2025.
- ברזילי, גד, 2017. "חוקתיות של בניין אומה, ביקורת הצדק המשפטי: הארה על מחקר וכתובה משפטיים בישראל", *עיוני משפט מ*, עמ' 471-492.
- ג'מאל, אמל, 2008. "חזונות עתידיים ודילמות עכשוויות: על האתוס הפוליטי של הפלסטינים אזרחי ישראל", בתוך שרה אוסצקי ומוסטפא כבהא (עורכים), *בין חזון למציאות: מסמכי החזון של הפלסטינים בישראל*, ירושלים: הפורום להסכמה אזרחית, עמ' 13-35.
- דגן, עופר, 2024. "החברה הערבית משלמת את המחיר המידי – אבל בקרוב נרגיש בכך כולנו", 10.10.2024, *ynet*.
- הנדל, אריאל, ומורי רם, 2024. "מה בא אחרי הקולוניאליזם ההתיישבותי? דה-קולוניזציה כשאלה עיונית ומעשית", *תיאוריה וביקורת* 60, עמ' 105-127. <https://doi.org/10.70959/tac.60.2024.105127>
- זריק, ראיה, 2024. "על העצמי שבהגנה העצמית והזכות להתנגדות", *תיאוריה וביקורת* 60, עמ' 87-103. <https://doi.org/10.70959/tac.60.2024.87104>
- יגנה, נייר, ו-וואלה שבע, 2025. "הנתונים נחשפים: עלייה של 274% בפינוי אדמות מדינה, ושל 42% בהריסת בתים מאוכלסים", *וואלה שבע דרום*, 16.1.2025.
- יפתחאל, אורן, 1998. "אי שוויון זה עניין של גיאוגרפיה", *פנים* 4, עמ' 32-42.
- _____, 2021. *עוצמה ואדמה: מאתנוקרטיה לאפרטהייד וזחל בישראל/פלסטין*, תל אביב: רסלינג.
- _____, 2023א. "גאוגרפיה משפטית של אפרטהייד מעמיק: שאלת העיוורון הקולקטיבי", *הרצאה בכנס "משפט וחברה"*, אוניברסיטת רייכמן, אפריל 2023.
- _____, 2023ב. "ההתקוממות של חמאס חזרה לעם הפלסטיני כבומרנג", *הארץ*, 28.12.2023.
- _____, 2024. "סיכום שהוא התחלה – 'שבעה לשבעה' [וידאו], הרצאה בכנס "מאסון לשלום מבוסס שותפות?", מכון ון ליר בירושלים, 8.5.2024.
- ליברמן, אסף, וקלמן ליבסקינד, 2024. "סמוטריץ': הדבר הנכון – לכבוש את עזה ולהתיישב שם" [אודיו], *כאן רשת ב*, 2.12.2024.
- סבאע'ח'ורי, אריז', 2018. "קולוניאליזם התיישבותי, נקודת המבט הילידית והסוציולוגיה של ייצור ידע בישראל/פלסטין", *תיאוריה וביקורת* 50, עמ' 391-418.
- _____, 2022. "הקולוניאליזם ההתיישבותי הציוני והפלסטינים הנוכחים הנפקדים", *סוציולוגיה ישראלית* כג(1), עמ' 173-175.
- סולומון, ערן, 2025. "כשמשחק במחשב והאזנה למוזיקה הם עילה לחקירה: כך שב"כ משתיק בדואים בזמן מלחמה", *הארץ*, 11.5.2025.
- ספרד, מיכאל, 2025. *כיבוש מבית: מסע אל מקורות ההפיכה המשטרית*, בית ברל: קרן ברל כצנלסון.

פאח'ורי, אמיר, 2025. "בצל אסון: פלסטינים בתוך האזרחות הישראלית", מכון ון ליר, 8.1.2025.
 פנון, פרנץ, 2006. מקוללים עלי אדמות, בתרגום אורית רוזן, תל אביב: כבל.
 פרנקל, מיכל, 2025. "לקראת דה-קולוניזציה של פוסטקולוניאליזם וולגרי אחרי השבעה", סוציולוגיה
 ישראלית כו(1), עמ' 32-45.
 צפדיה, ארז, 2009. "התיישבות בישראל: מבט על המיליטריזם", בתוך עמירם אורן (עורך), מרחב
 הביטחון: מבט חדש על השימוש במשאבי קרקע לצורכי צבא וביטחון בישראל, ירושלים: מכון
 ון ליר, עמ' 45-58.
 קוטף, הגר, 2024. "דה-קולוניזציה אכזרית: קריאה בפנון בעקבות לורן ברלנט", תיאוריה וביקורת
 60, עמ' 129-157. <https://doi.org/10.70959/tac.60.2024.129157>
 שוסטר, יואב, 2025. "מקרון נסוג: לחץ בינלאומי הביא לביטול ההשתתפות בוועידת ההכרה במדינה
 הפלסטינית", וואלה, 15.7.2025.
 שלזינגר, יהודה, 2025. "גנץ: 'עזה הופכת מבעיה שלנו, לאתגר של העולם – מדינת ישראל רק
 תרוויח'", ישראל היום, 5.2.2025.
 שמריהו-ישרון, יעל, אתי קונור-אטיאס ונוגה דגן-בוזגלו, 2024. "גרעינים תורניים בישראל: מטרות,
 דפוסי פעולה ותקצוב ממלכתי", מרכז אדוה, 1.12.2024.
 שנהב, יהודה, 2008. "הסוציולוגים והכיבוש", סוציולוגיה ישראלית ט(2), עמ' 263-270.

- Abu-Lughod, Lila, 2020. "Imagining Palestine's Alter-Natives: Settler Colonialism and Museum Politics," *Critical Inquiry* 47(1), pp. 1–27. <https://doi.org/10.1086/710906>
- AlGhad TV, 2023. "Senior Hamas Official Mousa Abu Marzouk: Hamas is not Committed to 'International Legitimacy', only to Resolutions that 'Agree with Our Rights'; Disarming the Palestinians in Lebanon's Refugee Camps Might Get Them Massacred Again," *Memri TV*, August 8.
- Amara, Ahmad, and Yara Hawari, 2019. "Using Indigeneity in the Struggle for Palestinian Liberation," *Al-Shabaka*, August 8.
- Baroud, Ramzi, and Ilan Pappé (eds.), 2022. *Our Vision of Liberation*, Exeter: Clarity Press.
- Bashir, Bashir, and Rachel Busbridge, 2019. "The Politics of Decolonisation and Bi-Nationalism in Israel/Palestine," *Political Studies* 67(2), pp. 388–405. <https://doi.org/10.1177/0032321718767029>
- Berda, Yael, 2023. *Colonial Bureaucracy and Contemporary Citizenship*, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009053495>
- Dean, Jodie, 2024. "Palestine Speaks for Everyone" [blog post], *Verso*, April 9.
- Democratic Socialists of America, 2023. "End the Violence, End the Occupation, Free Palestine," October 7.

- Erakat, Noura, 2019. *Justice for Some: Law and the Question of Palestine*, Palo Alto: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503608832>
- International Critical Geographies Group, 2023. "The Palestine Statement: Against Genocide, for Liberation and Return," November 11.
- Jadaliyya Reports, 2023. "UC Berkeley Faculty Statement of Solidarity with Palestinians," October 28.
- Kirsch, Adam, 2024. "The False Narrative of Settler Colonialism," *The Atlantic*, August 20.
- Lein, Yehezkel, 2024. "Why Do They Stay? A Spatial Perspective on Settler Colonialism, Decolonization and The Case of Kosovo Serbs," *Space and Polity* 28(2), pp. 224–244. <https://doi.org/10.1080/13562576.2024.2388326>
- Le Poidevin, Olivia, 2025. "UN Experts Accuse Israel of Genocidal Acts and Sexual Violence in Gaza," *Reuters*, March 13.
- Mamdani, Mahmood, 2015. "Settler Colonialism: Then and Now," *Critical Inquiry* 41(3), pp. 596–614. <https://doi.org/10.1086/680088>
- Memo, 2024. "Meshaal: Hamas Rejects 'Two-State Solution'," *Memo — Middle East Monitor*, January 18.
- Memri TV Videos, 2024. "Hamas Leader Abroad: October 7 Shows Liberating Palestine from the River to the Sea Is Realistic" [video], youtube, January 22.
- Pavoni, Andrea, and Simone Tulumelo, 2023. *Urban Violence: Security, Imaginary, Atmosphere*, London: Lexington. <https://doi.org/10.5771/9781793637314>
- PSR, 2023. "Public Opinion Poll No (89)," Policy and Survey Research Centre, September 6–9.
- Riba, Naama, 2024. "Petition Signed by Thousands of Artists and Curators Aims to Exclude Israel from Venice Biennale," *Haaretz*, February 26.
- Salamanka, Omar J., Mezna Qato, Kareem Rabie, and Sobhi Samour, 2012. "Past Is Present: Settler Colonialism in Palestine," *Settler Colonial Studies* 2(1), pp. 1–8. <https://doi.org/10.1080/2201473X.2012.10648823>
- Sayigh, Yezid, 2024. "The Palestinian Struggle Needs to be Reimagined," *Diwan*, November 12.
- Shapira, Anita, 2012. *Israel: A History*, New England: Brandeis University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv102bfrj>
- Sorek, Tamir, and Honaida Ghanim, 2024. "Palestine/Israel Review: Carving Out a New Intellectual Space," *Palestine/Israel Review* 1(1), pp. 1–20. <https://doi.org/10.5325/pir.1.1.0001>

- Tuck, Eve, and K. Wayne Yang, 2012. "Decolonization Is Not a Metaphor," *Decolonization: Indigeneity, Education and Society* 1(1), pp. 1–40.
- Veracini, Lorenzo, 2010. *Settler Colonialism: A Theoretical Overview*, New York: Palgrave.
- Wallace, Molly, 2017. "Why Indigenous Civil Resistance Has a Unique Power," *Waging Nonviolence*, July 8.
- Wolfe, Patrick, 2006. "Settler Colonialism and The Elimination of the Native," *Journal of Genocide Research* 8(4), pp. 387–409. <https://doi.org/10.1080/14623520601056240>
- Yacobi, Haim, and Erez Tzfadia, 2019. "Neo-Settler Colonialism and the Re-Formation of Territory: Privatization and Nationalization in Israel," *Mediterranean Politics* 24(1), pp. 1–19. <https://doi.org/10.1080/13629395.2017.1371900>
- Yiftachel, Oren, 2006. *Ethnocracy: Land and Identity Politics in Israel/Palestine*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- , 2016. "Aleph: Jerusalem as Critical Learning," *City: Analysis of Urban Change, Theory, Action* 20(3), pp. 483–494. <https://doi.org/10.1080/13604813.2016.1166702>
- , 2023. "Deepening Apartheid: The Political Geography of Colonizing Israel/Palestine," *Frontiers in Political Science* 4. <https://doi.org/10.3389/fpos.2022.981867>
- Yiftachel, Oren, and Nisa Mammon (eds.), 2022. *TheoriSE: Debating the Southeastern Turn in Urban Theories*, Capetown: ACC Press.
- Zreik, Elia, 1979. *The Palestinians in Israel: A Study in Internal Colonialism*, London: Routledge.